

ORBÁN LÁSZLÓ

Rövid séta a Kazinczy-emlékezetpalotában*

„Hemzsegve tarkán »mint a beteg álma«:
Lássuk, ha e zűrből valami válna.”
(Arany János: *Vojtina Ars poétikája*)

Az emlékezetpaloták, vagyis a Ciceróra hivatkozó emlékezettechnikák lényege, hogy el kell képzelni egy épületet, ennek szobáit meg kell tölteni a megjegyzendő dolgok képeivel és jeleneteivel, majd a felidézés során végig kell járni e helyet. Cicero *A szónok* című művében írja az emlékezőművész Szimonidész történetére utalva: „aki ilyen emlékezőtehetséget akar kifejleszteni magában, annak helyeket kell kiválasztania és belső képeket kell alkotnia azokról a dolgokról, amelyeket meg akar jegyezni, ezeket a képeket pedig a választott helyeken kell elraktározni magában, hogy a helyeknek ez a rendje biztosítsa a dolgok rendjét, ahol is dolgok képei magukat a dolgokat jelenítik meg; hogy szükség esetén úgy használhassuk ezeket a helyeket és a képeket, ahogy egy viasztáblát a rajta szereplő betűkkel.” Ezt a szöveghelyet Douwe Draaisma *Metaforamasina – Az emlékezet egyik lehetséges története* c. könyvéből idéztem. A fordító Balogh Tamás azonban felhívja a figyelmet, hogy ez a történet „[s]ajnos nem szerepel *A szónok*-ban”¹

A jelen szöveg most azt javasolja, hogy Kazinczy Ferenc önéletrajzi és életrajzi szövegeit, levelezését, és általában az összes szövegét egy ilyen – nem létező – emlékezetpalota terét betöltő dolgok és jelenetek táráként szemléljük. Ebbe az óriásmetaforába számos bejáraton át beléphetünk, bent pedig lépteink iránya határozza meg a folyosók irányát, és a kíváncsiságunk hozza létre a tereket, ahogy újabb és újabb ajtókat nyit meg. E kísérlet célja azt bemutatni, hogy Kazinczy igen különböző szövegei között is lehet átjárásokat teremteni, és végső soron Kazinczy összes szövege (története) elhelyezhető egy ilyen emlékezetpalotában.

Most egy különleges önéletrajzi szövegen, a *Gondolt és Beszélt Phantáziák*² c. feljegyzésen át lépünk be az emlékezet terébe. Ez a szöveg a halálosan beteg ifjú Kazinczy lázálmainak és lázas félrebeszéléseinek laza füzére. A szöveg részben Kazinczy, részben az öccse, Miklós kézírásában maradt fenn. Lehet, hogy az utób-

* A szerző az MTA-DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport alkalmazottja.

¹ Douwe DRAAISMA, *Metaforamasina: Az emlékezet egyik lehetséges története*, ford. BALOGH Tamás, Bp., Typotex, 2002, 44.; a fordító jegyzete: 221.

² KAZINCZY Ferenc, *Gondolt és Beszélt Phantáziák* = K. F., *Pályám emlékezete*, s. a. r. ORBÁN László, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009, 84–88. A kötet a továbbiakban: KAZINCZY, *Pályám* 2009. (A kötet Kazinczy-szövegei: http://ganymedes.lib.unideb.hu:8080/dea/bitstream/2437/100941/8/PE_Szovegek.pdf. A letöltés ideje: 2014. június 26.)

bi részt is maga Kazinczy diktálta, akár már a betegágyán, lehet, hogy – akár évekkel később – tudta nélkül írta meg az öccse, lehet, hogy együtt fogalmazták meg. Kazinczy 1809-es javításaival mindenesetre autorizálta az 1789-es eseményeket elbeszélő kéziratot. De akárhogy is keletkezett a szöveg, bizonyos, hogy több személy emlékezetében élő emlékek többszörös szűrés és átalakítás után kerültek hosszú idő után egy megkettőzött elbeszélői hang narratívájába. Egy öntudatlan személy lázalmának az emlékének az utólagos, többszólamú elbeszélésénél mi lehet kevésbé hiteles?

Mindez nyugtalanítóan hangzik, noha a tanúk hangsúlyozott jelenléte miatt akár a leghitelesebb önéletírások közé is sorolhatnánk e szöveget. Amikor az önéletrajzi hős öntudatlan állapotban tevékenykedik és beszél, akkor szükségszerűen külső szemmel láttatja őt a szöveg. Ám más szempontból is méltányolhatjuk e történetfoszlányok igazmondásra tett erőfeszítéseit. Ugyanis nem építőrészei a Kazinczy-önképnek, hiszen nem „valóságos” történetek, ebből fakadóan nem egy cél – az identitás építése – érdekében megírt, hanem „csak úgy” leírt történetek.

Mindenesetre...

... a kamera belép az ajtón. Egy folyosót látunk. Félhomály van, és a szemközti kőfal csak 5–6 méterre lehet. A kamera felnéz: nem érzékelhető a magasság, a sötétben elvész a tér érzékelésének képessége. A kamera tekintete visszatér a vízszinteshez, és körbefordul: ívesen kanyarodva távolodnak a falak, ezért a folyosó egyik vége sem látható. A körfolyosó enyhén emelkedik: balról érkezik letről, és jobbra halad felfelé. Ajtó vagy egyéb kijárat nem látszik a falakon, csak az, amin bejött a kamera.

A kamera elindul felfelé. Folyamatos enyhe balkanyar. A kamera keresőfénye csillog a nyirkos kőfalon, de ezen kívül semmit sem látni. Tovább felfelé. Valaki megy előttünk, nem látható, csak a lépése hallatszik. Gyorsít a kamera: a lépésbe zaj vegyül, visszhangossá és torzzá válik. De ha pontosan egyforma sebességgel haladunk, tisztán hallani a lépéseket – a két fal között oda-visszaverődő hang csak az egyenletesen mozgó fókuszpontban hallható, de akkor olyan élesen, mintha mellettünk sétálna. Az ismeretlen halkán, mintha magának mondaná, megszólal mellettünk:

Azt gondoltam hogy meg-hóltam. Jól emlékezem reá, hogy az Anyámtól azt tudakoztam: *ha élek é most?* Az Isten Thronusa elibe jutottam, hol egyedül magát láttam, minden Angyali társasság nélkül. Sárgás volt az Ég, mint a' Guido Rheni Amorja feje körül. Én bátran feleltem, mind tselekedeteim, mind hitem miatt. – *„Jól tselekedted hogy emberi imposturák miatt el nem hagytad azt a' Kalauzt, a' Ratiót, a' mellyet néked Én adtam.”* 'S így nyertem kegyelmet, mint Socrates Klopstocknál.³

³ Uo., 86.

Feltűnik egy ajtó, és ahogy közeledik hozzá a kamera, a hang elnémul. A kamera előtt kinyílik az ajtó:

1789. jún. szoba

A kamera egy tágas, parasztpolgár bútorokkal berendezett szobába lép be. Megáll az ajtóban. Sötét van, az ablakokat nehéz függönyök takarják el, a szoba közepén egy nagy étkezőasztal, rajta néhány gyertya ég egy fazék mellett, a falakon képek. A szoba legtávolabbi sarkában egy ágy körül ülő csoport egybemosódó árnya. Közelít a kamera. Az ágy körül öt-hat ember folyamatosan mozgó háta, karja, tarkója. Az egyikük egy fekete ruhás, testes asszonyosság. A beteg arca most sem látszik tőlük. Egy férfi közéjük lép, kezében megcsillan a kristály. A látogatók elhúzódnak, a orvos felhajtja a selyempaplant, és elvégzi a beöntést. Még el sem lép az ágytól, a paplanon sötét nedves folt terjed szét. A beteg megszólal:

– Ezt a pokrottot meg szenvedni az Istennek leg nagyobb büntetése!⁴

Az asszony lehúzza a selyempaplant, sietve új pokrócot ad. A beteg megérinti a karját a mutatóujjával:

– Asszonyám! *Ha élek é most?* – kérdezi. Az Asszonyám a szennyest egy bádorg-lavorba dobja. Nem válaszol, a pokrócot igazgatja. A beteg folytatja:

– Soha sem lehet az Isten olyan állapotba, hogy azt ne tudja, hogy Hó?⁵ – és hirtelen megcsókolja az Asszonyám kezét, majd visszahanyatlik.

– Érthetetlen bolond mondás – mondja az Asszonyám, miközben kiszabadítja a kezét és a lavorért hajol. Kilép a szennyessel egy alacsony ajtón. Kint sötét van, és a hűvös, friss szél a nyárfák fehér pihéit sodorja be kintről. A huzattól elmozdul az egyik falvédő függöny a falon. A kamera közelít. A falon nedves, sárgás színű foltok, olyan, mint az Ég Gvido Rheni Amorja feje körül.⁶

A látogatók újra az ágy mellé telepszene és elszunnyadnak. A beteg nyugtalanul alszik, többször felriad. Egyszer énekelni kezd, igen hangosan és hamisan:

A nap leszáll, az égből hull a harmatár.
A rét virága kelyhet zár, az éjszaka csendje vár.

A Krisztus vár, csak higgy Benne, Ő megbocsát.
Szívednek békességet ad, és mennyben örök hazát.⁷

⁴ *Uo.*, 87.

⁵ *Uo.*

⁶ A Kazinczy által felidézett festményt nem tudtuk egyértelműen azonosítani, lehetséges, hogy erre gondolt: http://www.wikigallery.org/wiki/painting_230657/Guido-Reni/Sleeping-Cupid;de lehet, hogy erre: http://www.wikigallery.org/wiki/painting_230783/Guido-Reni/The-sleeping-Cupid. (Letöltés ideje: 2014. június 26.) Itt köszönöm meg Bódi Katalinnak a képek megtalálásához nyújtott segítségét.

⁷ A *Gondolt és Beszélt Phantáziákban* (*i. m.*, 87) említett cím alapján feltételezve és idézve ez a szöveg, amelynek forrása: <http://www.ramocsaahazirefegyaz.hu/phocadownload/userupload/kottak/Enekfuzetek/eefcsongbook.pdf> (Letöltés ideje: 2014. június 26.)

Visszaalszik. Mindenki álmos, a látogatók újra elbóbiskolnak. Lassan hajnalodik.

Nyílik az ajtó, és nagy zajjal belép az Asszonyám. Kezében hozza a kristélyt, és ráförmed a doktorra:

– Kend, Lang chirurgus, mit ül ott? Miért nem adta be ezt a kristélyt, minek-előtte elhült!

– Tekintetes Asszony, nem akarhatom kínozni a bizonyosan meghalót – válaszol a kirurgus, és menni készül.

A nagy testű Asszonyám fölébe tornyosul a katonai sebésznek, aki visszarogy a székre, és beledobja az ölébe a kristélyt:

– Ne te! Nem voltál nekem, gaz disznó soha számadó szolgám, de istenuccse, levonatlak és ötvenet veretek rád! Béadod most neki!

A kirurgus felállna, de nem tud kiegyenesedni, az Asszonyám keblei fojtogatják.

– Parancsolatára, Tekintetes Asszonyom! – mondja.

Az Asszonyám hátralép, a kirurgus oldalára fordítja a beteget, és elvégzi a beöntést. Némán történik mindez. Egy perc múlva hallatszik a távozó bélsár hangja.

A beteg nagyot sóhajt, visszafordul az elszennyezett lepedőre, majd felül az ágyon, hálóköntöse a derekáig el van mocskolva. Lang felé fordul, de még nincs magánál, szónokolni kezd:

Édes barátom, a' halál rettenetes portéka. Melly kevésbé rettenetes az annak, a' ki valamely nagy idea által tűzbe hozattatik, [...] 's melly igen rettenetes viszont annak, a' ki az elveszésben, nem elevenítetvén semmi nagy gondolat által, nem lát egyebet mint elenyészést vagy más életre-költözést és a' magáéitól való örök elváltást! A' keresztyénség ezt a' keserű poharat nagyon enyhíti, midőn a' halálon túl egy jobb életet, Istennel 's Angyalokkal együttléltet etc. ígér. De mind ez a' biztatás csak azért is kevesebb foganattal bír, mivel az ember vissza meg vissza rogy abba a' kétségbe, hogy hát ha az csak hiú remény? mert a' hit nem egyéb mint hit, az az igen messze van a' bizonyos tudástól. De Cátó, Socrates, Brútus emberibb indulat által elevenítettek: az első a Caesar gyűlölése 's hazáján való kesergés, a' második a' legtisztább ártatlanság istenítő érzése, a' harmadik pedig mind a' három által. Egy szóval, mert csak ezt akarám mondani, a' *heroismus* (ez vala Socratesben is) foganatosbb, hathatósabb, emberibb indulat mint a' remény.⁸

Visszaalszik, majd egy idő után felriad, és az egyik látogatóhoz fordul:

Sokrates, immer hab' ich den Weisen bewundert, sein Bildniß
Unaufhörlich betrachtet, ihn sah ich im Traum. Da nannt' er
Seinen unsterblichen Namen: 'Ich Sokrates, den Du bewunderst,
Komm' aus den Gegenden über den Gräbern herüber. Verlerne,
Mich zu bewundern! Die Gottheit ist nicht, wofür wir sie hielten,

⁸ KazLev. VI. 177 (1396. sz. levél), Kazinczy Ferenc Cserey Farkasnak, Széphalom, 1809. január 12. (KazLev = KAZINCZY Ferenc levelezése, I–XXI. kötet, s. a. r. VÁCZY János, Bp., MTA, 1890–1911.)

Ich in der strengeren Weisheit Schatten, Ihr an Altären.
So viel darf ich Dir sagen, und dies verdiente Dein Herz Dir:
Sokrates leidet nicht mehr von den Bösen.
Mein aufrichtiges Herz erlangte Vergebung.⁹

Lerogy az ágyra. Alszik. Lassan megvirrad teljesen. Belép egy úr. A beteg újra felriad, és megszólítja:

– Professzor Este! Mon cher Ami! – Kezet akar fogni a professzorral, de az félve elhúzódik és kimenekül a szobából. A beteg visszaalszik.

Reggeli 8 óra tájban bejő egy aprócska, fogatlan vénasszony. Az alvó fölé hajol, és gyors mozdulatokkal ingatja a fejét, tördeli a kezét:

– Odavan, szegény lelkem, odavan! – Az Inashoz fordul: – Eriggyé fiam a kálvinista Kovács István prédikátor uramhoz, mondjad, hogy a Kristiánné küldött, hogy vasárnap lévén foglalja a könyörgésbe a nyomorultat. – Az Inas kilép az ajtón, a kamera követi:

1802. folyosó

Az Inas a folyosón szinte szalad lefelé, majd hirtelen megtorpan, visszanez, majd ismét nekiiramodik. A kamera utána. Folyamatos enyhe jobbkanyar. Az Inas eltűnik a kamera elől. Tovább lefelé. Valaki más is megy előttünk, nem látni, csak a lépése hallatszik. Gyorsít a kamera: a lépésbe zaj vegyül, visszhangossá és torzzá válik. Csak ha pontosan egyforma sebességgel haladunk, halljuk tisztán – a két fal között oda-visszaverődő hang csak az egyenletesen mozgó fókuszpontban hallható, de akkor olyan élesen, mintha mellettünk sétálna. Az ismeretlen halkán, mint ha magának mondaná, megszólal mellettünk:

1789. 4. Jun. Minekutánna Szepesből Májusnak utolsó napjaiban Kassára haza értem, 's onnan a' Nagyanyám látogatása miatt Regmeczre kiszaladtam, 's 2 nap múlva ismét Kassára mentem, – 4a Jun. forró nyavalyába estem. Rothasztó hideg, Petécs és még 2 más nyavalya, nem tudom mellyik, rohant rám. Az Anyám bejött, körültem gondoskodni. Clári húgom első lyányával volt viselő, 's nem merte magát szerencsétetni. Gróf Törökné Mandolatejjel tartott-ki. – Minden letett élet' reménylése felől, 's már 19dik Júniusban úgy voltam, hogy Lang Chirurgus nem akarta a' bizonyosan meghalandót kristéllyal kínozni. A' szegény Anyám ké-

⁹ Idézet Friedrich Gottlieb KLOPSTOCK *Der Messias* című eposzának VII. énekéből, ahol Szókratész Brutus feleségének álmában tűnik fel. http://hor.de/gedichte/friedrich_g_klopstock/messias/der_messias_07.htm; (Letöltés ideje: 2014. június 26.) A szövegrészlet Kazinczy fordításában: „Sócratesz... mindég csudáltam e' Bölcset! úntalan' szemléltém képét; őtet láttam álomban. Ő nékem megnevezte halhatatlan nevét. Én Sócratesz, kit te csudálsz, a' sírokon túl fekvő tájakról jövök. Tanúlj-le, [!] engem csudálni! Az Istenség nem az, a' minek mi néztük; én a' szorosbb bölcseségnek árnyában, ti oltáraitokon. [...] Ennyit szabad néked mondanom; 's ezt érdemlé néked szíved: Socratesz immár nem szenved a' gonosztól! [...] Színtelen szívem bocsánatot talált.” (MTAKK K 629, 84a–85a [az eredeti szövegben a kihagyások nincsenek jelölve].)

sőn jött-be, 's látván hogy menni akar, unszolta, hogy adjon kristélyt. Ez az elhűlt kristély hozott vissza az életre. – Midőn más nap az inasom a' Felcserért ment hogy jönné megújítani a' vesicatoriát, ez belé ugratt a' szavába: Ist er denn nicht gestorben? – Nevezetes volt az, hogy 20. Jún. reggeli 8. óra tájban látásomra jővén egy vén Kálvinista Asszony /:Kristiánné:/ 's látván hogy oda vagyok, Préd. Mihályi Kovács István Urhoz küldött, hogy vasárnap lévén foglaljon engem a' könyörgésbe. Ez így imádkozott tulajdon ezen szókkal: VAGYON, URAM, EZEN MI GYÜLEKEZETÜNKBEN EGGY ÚRI RENDEN LÉVŐ BETEGÜNK. EZ, URAM, EGÉSSÉGES KORÁBAN A' HASZONTALAN GONDOLATOK SZÉLVÉSÉTŐL HÁNYATTATVÁN, TÉGEDET MEGISMERNI NEM AKART: ADJAD HOGY ETC. MOST ISMERJEN-MEG. – Jelen voltak ezen könyörgésen Comáromy György, mostani Vispán Puky László, Fő Szbíró Bárczay Ferencz Urak; kik rajta bosszankodtak is, nevettek is. Elég az, hogy én éppen akkor nap visszatértem az életre. – Superintendens Szalay Sámuel Ur a' szegény Prédikátort érte publice megdorgálta; azt vetette hozzá, hogy ő ismeri nekem egész gondolkozásomat, 's adja Isten, hogy neki legyen annyi religiója mint nekem. – Kovács elszégyenlette magát, hasznára fordította botlását, 's magát jó és eszes embernek legitímálta azután.¹⁰

Feltűnik egy ajtó, és ahogy közeledik hozzá a kamera, a hang elnémul. A kamera belép az ajtón:

1806. Phigie szobája

Vaksötét van, a kamerán bekapcsolódik a keresőfény. Feltűnik egy faragott oszlopos faágy és mellette egy durván ácsolt asztal. Nagyon szűk a perspektíva, a kamera fénye gyenge. Az ágyban talán egy kukoricacsuhé-baba. A kamera fényében megcsillan a fal: egy olajfestmény. Az Inas előlép, és meggyújtja az asztalon lévő gyertyát. A gyertya sárga fényében a sötét vörös asztalon feltűnik egy papírlap. A kamera ráközelít, a háttérben a festmény színei elmosódnak. Ez egy levél, az Inas felveszi és megmutatja a kamerának:

Mondtam talán, hogy Phigie minden festések felett egy Guido Reni Amorát szerette, melly enyém, de most Kázmérban falon függ. A' kép 3 lábnyi vászonra van festve és Copiája a' Bécsi Belvederben tartottnak. Ezt a' gyermek örömeiben majd *bavà*, majd *csecs* nevezetekkel köszöntgette. Szepesi útam alatt magam ültem a' szekérben 's ezeket forgattam. Akkor támada ezen Epigrammám.

IPHIGENIA

Téged nyájas Anyád' karjáról Amor ölelt-el,
'S égő csókjai közt, szép Phigie, Psyche levél.
Most az Olympus' örömtájékai fognak-el immár
Isteni szép Jegyesed' isteni szép Jegyesét.
Jaj, de Szüléidnek szívek mély gyászbba merüle,

¹⁰ KAZINCZY Ferenc, *Jegyzések elhányt régi Papirosaimból* = KAZINCZY, *Pályám* 2009, 174.

Ah, pillants szerelemmel alá, 's mondd: Él Phigie, 's téged
Kedves Atyám, 's téged, nyájas anyácska, szeret.¹¹

A gyertya fénye fokozatosan gyengül, ettől a papír sötétre sárgul az Inas kezében, és remeg, mint a felhős égbolt. A kamera ráközelít az ágyon fekvő báb arcára, de közben hátrafelé mozog: a szoba kövei összemennek, de Fizsi arca változatlan marad.

Majd jobbra fordul a kamera, a közeli beállítás nem változik, így a penészes terméskőfalon egy repedést látunk nagyon élesen. A repedésen fény szűrődik be: ez egy kijárat. Az Inas kitárja a kőfalnak álcázott rejtekajtót, egy ajtó és egy lefelé vezető szűk lépcső van mögötte. Kilépünk, az ajtó becsukódik, többé nem lehet kinyitni.

¹¹ KazLev. IV. 326 (1000. levél), Kazinczy Ferenc Cserey Farkasnak, 1806. szeptember 25. (a vers címe kihagyásokkal van idézve).